

Наталя Кердівар

ПОЕТИКА РОМАНТИЧНОГО ГЕРОЇЗМУ І ТИПОЛОГІЯ ГЕРОЇВ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ М. ТРУБЛАЇНИ

У статті розглядається своєрідність творчої манери письменника. Акцент зроблений на дослідженні романтичного героя пригодницького твору.

Ключові слова: *пригодницький твір, романтичний герой, інтрига, характер.*

The originality of the writer's creative manner is examined in the article. The accent on the research of romantic hero's adventure work is done.

Key words: *adventure work, romantic hero, intrigue, character.*

Микола Петрович Трублаїні — художник слова, який посідає почесне місце серед найвизначніших українських дитячих письменників 30-х років минулого століття. У наш час він, на жаль, вийшов із кола наукових зацікавлень, хоча проблема дитячої літератури і сьогодні постає особливо гостро; звертання до кращих традицій національної дитячої літератури актуалізується, акцентується увага на патріотичному вихованні. Зокрема, особливий інтерес становить пригодницька література. М. Трублаїні ж, як відомо, плідно працював над створенням нового пригодницького жанру. Такі його твори, як “Лахтак”, “Шхуна Колумб”, “Мандрівники”, “Глибинний шлях”, “Хатина на кризі”, “Малий посланець”, стали кращими зразками пригодницького жанру в українській літературі.

Виділяючи основні фактори, які сформували М. Трублаїні як письменника і які згодом відбилися на його творчості, ми відзначаємо у першу чергу уяву художника та його любов до мандрівок. Саме звідси згодом народиться романтичний герой, наділений великою, надприродною фізичною і духовною силою.

Не менш важливим фактором стала і відсутність в українській літературі початку ХХ століття пригодницького жанру. Адже, як відомо, на той час домінувала суспільна проблематика.

Отож і спробував М. Трублаїні створити нового романтичного героя, наділеного непохитним характером, міцними ідейними переконаннями, людяністю і душевним благородством, безстрашною ризикованою натурою. Такий герой став першоосновою пригодницького твору з такими його основними ознаками як інтрига, напруженість сюжету та екстремальність ситуацій. Пригодницький жанр у науковій літературі визначають як жанр, що передбачає насиченість творів незвичайними подіями, характеризується несподіваним їх поворотом, складною динамікою розгортання. Для такої літератури характерними є “мотиви викрадення й переслідування, атмосфера таємничості і загадковості, ситуації припущення і розгадування” [3; 610].

Плідно працюючи над створенням власної концепції жанру, Трублаїні одночасно уважно слідкує за роботою своїх колег-сучасників. У рецензії “Нові книжки для дітей” автор порівнює пригодницькі твори “Шахрайчук” Іллі Гонімова і “Нащадки скіфів” Володимира Владка і дає їм критичну оцінку. Головні акценти письменник ставить саме на творенні романтичного героя, рис його характеру, поведінки, навіть зовнішнього вигляду.

Оцінюючи твір Іллі Гонімова, скажімо, М. Трублаїні досить прискіпливо ставиться і до змалювання позитивного героя, і до побудови твору загалом. Як він зазначає, твір письменником непогано побудований в історичному ракурсі, — проте сам його сюжет видається нібито “кволим”, відсутня хронологія подій. Головний герой “Шахрайчука”, на думку письменника, занадто індивідуалізований, і біля нього автор постійно створює нікому не потрібні “прохідні” персонажі, не пов’язані з ним жодними сюжетними нитками. Через це читач не має змоги відчутти героїв і йти з ними поруч.

Рецензія твору І. Гонімова для нас є особливо цікавою, адже тут Трублаїні розкриває важливий для нього як письменника чинник у побудові твору: створення інтриги, яка б сприяла розкриттю характеру головного героя. Сам автор може бути далеким від задуму побудови інтригуючої оповіді і не ставити перед собою завдання спеціально захопити читача (що є найголовнішою метою пригодницької літератури), але система подій, покладена в основу твору, несподівано сама може створити ядро пригодницької оповіді — інтригу. Це активізує фактор психологічної зацікавленості читача, який починає хвилю-

ватися. Таким чином, інтрига як основний елемент пригодницького твору, може з'являтися незалежно від автора.

Зовсім по-іншому оцінює М. Трублаїні В. Владка — автора роману “Нашадки скіфів”. Саме його він визначає як майстра інтригуючої форми оповіді. В. Владко показує читачеві життя таємничого народу скіфів, що жили колись на території України. Він більш яскраво змальовує своїх героїв. Проте Трублаїні досить обережно позначає позитивні сторони. І тут він намагається звернути увагу більше на прорахунки: це надзвичайна сміливість фантазії та співставлення сучасних людей з людьми давнього минулого.

На відміну від Гонімова, пише М. Трублаїні, В. Владко свідомо створює інтригу, захоплює читача з самого початку. Проте він виявляє неспроможність міцно зв'язати сюжет, безпорадно плутається і обриває події. Ці невдачі спостерігаємо і тоді, коли автор намагається подати психологічний портрет героїв для змалювання їх внутрішнього світу. До того ж критик визначає ще один недолік — відсутність активного героя і звертає увагу на подієвість, динаміку, що є досить-таки млявими. У зв'язку з цим не створюється напруженість у сюжеті, губиться суть інтриги.

Отож, аналізуючи твори своїх сучасників і створюючи свої, М. Трублаїні накреслює ряд таких рис художнього твору, які, на його думку, повинні бути обов'язково наявними у пригодницькому творі: позитивний герой має бути людиною вихованою відповідно до кращих потреб суспільства, пов'язувати своє життя із майбутнім своєї країни, опинятися у гострих, завжди цікавих, хвилюючих і правдивих конфліктах, колізіях; він має бути наділений певним пафосом, ідеалізований, нести у собі благородство душі та серце, сповнене прекрасними поривами до краси і знань.

Таким чином з'ясуємо, що для Трублаїні у пригодницькому творі на перше місце виходить ідеалізований, романтичний герой, який наслідую головну мету письменника: “запалити юного читача бажанням стати дослідниками, моряками, що не побояться штормів, авіаторами, що зуміють повести літаки на тисячокілометрові віддалі, інженерами і вченими, що дізнаються про всі таємниці природи і переможуть усі стихії” [7; 487]. Своїм же завданням і завданням кожного письменника, а особливо того, що пише для дітей, він ставить — “писати, щоб читачі самі намагались стати подібними до позитивних героїв даного твору” [7; 486].

Свою творчу діяльність М. Трублаїні починав з оповідань, які змальовували життя народів Далекої Півночі та розповідали про освоєння арктичних просторів. І тому його перші герої з'являються саме на просторах ще ніким не завойованих північних земель. Враховуючи власний досвід, письменник висловлює думку про те, що Північ стала найсуворішим випробуванням природних та психічних ресурсів, закладених у людині. Північ відкривала людині себе саму, виявляла ті якості і можливості, які були приховані раніше. Можливо, письменник намагався підкреслити як факт: людині для того, щоб знайти себе у цьому світі і не загубитися серед розмаїття “людських характерів”, потрібно пройти через низку випробувань, вистояти у двоборстві зі своїм сумлінням, порядністю, честю. І ці духовні якості, моральні позиції втілювали в собі його герої. Цим він намагався довести, що навіть у найважчих ситуаціях свого життя людина не є безпомічною. У таких випадках виявляється воля або безвольність, людяність або корисливість, почуття морального обов'язку або бажання розбагатіти за будь-яку ціну. І обов'язково письменник залишав перед своїми героями право вибору, що наштовхувало тільки на один висновок: людина має тільки те, що вона бажає мати. Для того, щоб допомогти героям правильно вирішити проблеми, що постали перед ними, письменник створює для них екстремальні ситуації, у яких вижити набагато важче і умови життя яких завжди ставлять людину перед вибором: честь чи безчестя, сумління чи зрада.

Автор пише невігдані історії, бувальщини та переповідки, бо і сам він неодноразово ставав учасником експедицій. Жага невідомого стає життєвим кредо письменника. Саме щоб знайти себе і свого героя, Трублаїні і прямував на Північ. “Його з цілковитим правом, — як пише А. Подолинний, — називаємо нині піонером освоєння Арктики, рядовим тих перших загонів, про які він писав: “В одних місцях ми були перші люди, що ступали на землю, в інших люди хоч і були перед нами, але винятково рідко” [4;18].

Північні твори українського письменника пов'язані темою, спільними персонажами, хронологічною послідовністю подій, сюжетними ходами тощо. Для розкриття характерів героїв автор розповідає про побут і життя ескімосів. В оповіданні “Крила рожевої чайки” ми опиняємося на закинутому далеко в морі острівці, де живуть ескімоси, ще панують напівдикунські звичаї, орудують шамани. Довга полярна

ніч виснажує остров'ян. Життя цих людей у значній мірі залежить від правління шаманів, від їх уявлень. Основний конфлікт твору, у якому випробовується і вияскравлюється характер справжнього героя, побудований на зіткненні добра і зла, втіленого в діаметрально протилежних рисах характеру (Мамаюк і шаман). М. Трублаїні вводить у сюжет стародавній звичай острова: людей, неспроможних себе прогодувати, потрібно знищувати. Героїчний вчинок маленької Мамаюк руйнує старі звичаї островитян. Вона вбиває рожеву чайку і відмовляється від вбивства рідного скаліченого брата. Застарілі забобони старого світу перемагає оптимістична віра у світле майбутнє, а символом руйнації старих звичаїв стає смерть чайки з рожевими крилами. Важливу роль в ідейній концепції твору відіграє образ Анки — дівчини з Великої землі — Нового світу, з яким пов'язані докорінні зміни у свідомості місцевих жителів.

Виділити романтичного героя з-поміж інших героїв письменнику допомагає засіб поєднання природних сил з людськими. У своїх арктичних оповіданнях він змальовує грізні сили природи: арктичні урагани, шторми, відтворюючи тим самим нерозривний зв'язок між людиною і природою, відображаючи її боротьбу з суворою Північчю. Це дає можливість розкрити такі риси характеру, як безстрашність духу, чесність, самовіддану дружбу, благородство. Крига обіймає залізними руками мандрівників і залишає їх зимувати у морських просторах ("Лахтак"); непередбачувані урагани руйнують пароплави ("З півночі мчав ураган"), арктичні тумани порушують плани мисливців ("Лови білого ведмедя"). У таких умовах і твориться характер героя, виховується його міцний дух і сила волі, людина стає сильнішою від природних сил. На перше місце виступає співробітництво, доброзичливість, гуманне ставлення у міжособистісних стосунках.

Таким чином, твори М. Трублаїні наскрізно пройняті героїчними вчинками. Його герої — яскраві індивідуальності і на перше місце ставлять відважне служіння своєму народу, колективу. Письменник наповнює свої твори гострим і напруженим сюжетом, драматичністю колізій, зіткненням характерів, різних тенденцій, життєвих конфліктів. Змальовуючи свого власного героя, М. Трублаїні створює найкращі умови для розкриття образу ідеального борця, наділеного високими особистісними позитивними рисами. Найголовнішою з них залишається риса товаришування, яка наскрізно проходить через усі

твори письменника. Чинити інакше не можна: суворі умови позбавляють людину права на недовіру та невідвертість, егоїзм та індивідуалізм, боягузтво та мізерність. Так з'являється справжні герої, наділені однаковими прагненнями, надіями, однією метою. Ці герої — мисливці, моряки, вчені, які присвятили себе справі опанування Далекої Півночі. Освоєння арктичних просторів — важке випробування, не легка справа, пов'язана з величезними труднощами і небезпекою, часто — з ризиком для життя. Реаліст Трублаїні не приховував наявних труднощів і небезпек, навпаки, підкреслював їх, розуміючи, що вони мають загартовувати молоде покоління, вселяти віру в можливість подолання труднощів, у можливість успішного освоєння маловідомого і напрочуд багатого краю. Людина у його творах стає постійним шукачем сенсу життя, віри в іншу людину, її розум, силу, в її здатність керувати своїм життям за законами людяності.

На прикладі повісті “Шхуна “Колумб” спробуємо систематизувати типологію героїчних характерів, які втілили концепцію романтичного героя у творах письменника.

Перед юними читачами повісті постають їх однолітки, які вражають своєю відданістю високим почуттям, патріотичними діями і найголовніше — чистотою своїх незайманих сердець.

Письменник описує незвичайні і цікаві пригоди, надає екстремальності певним ситуаціям. Під екстремальністю ситуацій у пригодницькому творі розуміємо: “динамічність і напруженість сюжету, зведеного у жанротворчий принцип, інтерес продовження і інтерес кінця у творі виступають у найбільшій концентрації, несподівані сюжетні повороти і неймовірні пригоди героя подаються у такій кількості і густоті на площу однієї біографії, що їх важко підтвердити однією людською долею” [1; 62].

Однією з найважливіших складових у пригодницькому творі виступає інтрига. За визначенням літературознавчого словника-довідника, інтрига є “способом організації подій у творах за допомогою складних, напружених перепетій і гострої боротьби мотивів, часто прихованих намірів” [3; 319]. Інтризі також притаманні екстремальність ситуації, невизначеність оточення. Саме такі риси наявні у творі Трублаїні.

Вже з перших сторінок повісті, познайомившись із сімнадцятилітнім юнгою зі шхуни “Колумб”, ми відчуваємо певну психологіч-

ну напруженість в описі пейзажу: “Чорні хмари облягли небо; великі прибийні хвилі з ритмічним шумом котилися на берег і в повітрі панував той особливий спокій, який настає завжди за кілька хвилин перед бурею...” [8; 177]. Саме в цю бурю зустрілися Люда і Марко: перед хлопцем виникає постать незнайомки з парасолею. Поєднавши зустріч героїв і начебто звичайну літню зливу, проте таку, що здатна накоїти багато лиха, автор напружує ситуацію, і згодом вона справді прочитується як символ страшної неминучості у їх долі. Через створення інтриги таємничості до повісті вводяться і інші герої.

Велике значення у побудові твору для Трублаїні має психологічний портрет героя. Кожний з них створений досить індивідуально. Дотримуючись усіх вимог у виділенні рис характеру героя у пригодницькому творі, Трублаїні найбільшу увагу приділяє зовнішнім характеристикам. У нього досить мало вираженими є внутрішні монологи і всі переживання юних шукачів пригод повною мірою виражаються неприхованими емоційними сплесками. Внутрішні монологи вводяться лише тоді, коли автор залишає героя наодинці з тільки-но виниклою проблемною ситуацією, і створюються для того, щоб герой міг більш об'єктивно оцінити подальші свої дії. І тут у розкритті характеру героїв повісті на велику увагу заслуговує їх особиста вдача, потяг до потаємного, жадова до пізнання.

Отож, перш ніж подати певну інформацію про своїх героїв, письменник огортає їх ореолом таємничості і загадковості, поступово розкриваючи ті чи інші риси і таким чином до останнього тримає інтригу. Так несподівано на сторінках повісті перед читачем з'являється дівчинка із занадто складною долею і витривалим характером — Яся Знайда. Хто ця дівчина? Чому її ніхто не знає у селищі? Чому вона ляклива і відлюдькувата? Хто її справжні батьки? Це відкриється пізніше, а поки-що вона для читача залишається під маскою “дефективної”. Індивідуалізація характеру розкривається у доволі контрастивних рисах героїні: зацькована і відлюдькувата, дівчина інтуїтивно обирає собі друзів, першою викриває справжнє обличчя Анча, мала і безпомічна, бореться з морською стихією як доросла людина. Разом з тим саме їй автор надає найбільше романтичних рис. Яся, яка не виходила ніколи з подвір'я, гарно плаває (рятує хлопчика), ловить рибу. Читач ніколи не бачить на її очах сліз.

Глибоку душевність і багатство внутрішнього світу знаходить чи-

тач в образі Люди Ананьєвої, юної постаті з зеленими очима, які є символом її душевної чистоти і незайманості, дівчини з мужнім характером, героїні, яка пішла на смерть заради життя.

Високоморальна, гуманна Люда Ананьєва є присутньою в усіх несподіваних ситуаціях, що визначаються небезпекою і пов'язані з ризиком. Її характеру Трублаїні надає велику кількість маскулітних рис. Дівчина мало в чому поступається перед Марком і навіть багато в чому має переваги. “Вона була освіченіша за нього. Вправляючись у спорті, Люда швидше бігала й плавала, ... вміла грати в численні ігри, про які він не знав” [8; 243]. Але цей факт не завадив їм майже одразу стати друзями, що здатні віддати життя одне за одного.

Трублаїні поступово розкриває перед читачем героїчний характер дівчини. Її гуманними вчинками він нашттовхує читача на бачення подальших дій героїні. Це і здатність допомогти у будь-який час — Люда рятує Знайду, вирвавши її з рук жорстокого і несправедливого дядька; твереза розсудливість — планує відвезти Ясю у місто, де остання має навчатися у школі і поступово будувати свій життєвий шлях; повага і любов до батьків — заради батька, його ідей вона іде на смерть.

Сила характеру та незламність духу героїні створюється в останній частині твору. Цікаво побудований епізод смерті Людмили. Він також повитий серпанком загадковості і напружених несподіванок.

По-перше, сама сцена описана в містичній загрозливій тональності. Ми бачимо доволі таємничий пейзаж. Корабель знаходиться на глибині тисяч метрів під водою. У дев'яти випадках з десяти потонулі пароплави так і залишаються незнайденими протягом багатьох років, і в той же час від заселеного острова човен відділяє лише якась сотня кілометрів. Дівчина реально оцінює своє становище, знає напевне, яким буде фінал, але надії і бадьорості духу не втрачає.

По-друге, Люда знаходиться один на один з досвідченим, безжалісним, здатним на будь-який злочин ворогом. Антон важко поранений. Нанесені рани не дають змоги йому навіть підвестися, але разом з болем у його очах постійно заховуються злість і страх. Це не лякає Ананьєву, а, навпаки, допомагає сконцентруватись, діяти обережно і обдуманно. Тут бачимо блискавичність думки, що свідчить про глибокий розум, сміливість і логічну обдуманість ситуації.

По-третє, несподівана зміна обставин ставить дівчину у незвичайне становище: Антон несподівано божеволіє. Люда залишається один

на один з хворим ворогом. Контрастним фоном стає тиша, яка згодом поєднується з абсолютною темрявою, що майже зупиняє і без того уповільнений час. Цей час і темрява містично поглинають життя відважної героїні. Вода навіки покриває двох непримирених ворогів.

Борцем за високі ідеали в надзвичайно загостреній боротьбі стає Марко Завірюха.

Марко — позитивний герой твору. З самого початку Трублаїні великого значення надає змалюванню його психологічного портрета. На свої сімнадцять років він має тверді переконання, міцну волю і витримку, має на меті “скласти іспити до морехідного технікуму” [8; 188], а поки що він із задоволенням плаває на шхуні, і даремно “... під час шторму Стах Очерет стежить за юнгою і жодного разу не помічає на його обличчі тіні страху...” [8; 185].

Для вдалого створення портретної характеристики героя Трублаїні провокує несподівані ситуації, створює стрімку, напружену дію, часто небезпечну для життя. Головний герой постійно зустрічається з небезпекою. Так, на майже підсвідомому рівні хлопець знешкоджує вибуховий пристрій. Напруженій дії Трублаїні вдається досягти за допомогою згущення часу. Між вибухом і діями Марка проходить лише дев'ять секунд, протягом яких йому вдається викинути вибухівку у море: “... на палубі покинутої шхуни помітили людину. Вона вискочила з кормової рубки. Ніхто не знав її. Всі завмерли. Людина на шхуні рухалася надзвичайно повільно. На останніх секундах наповзла страшна подія.

— У воду! У воду! — закричало кілька голосів. Людина на шхуні підійшла до протилежного борту і зробила рух, мовби щось кинула в море. Ту ж секунду гримнув вибух” [8; 263].

До того ж, Трублаїні тяжіє до введення образів невідомих героїв — без імен, ніким не знаних і не пізнаних. Лише після того, як стався вибух, всі впізнають у рятівникові Марка.

Діє юнак завжди з блискавичною психологічною реакцією, у нього завжди проявляється уміння у зовнішньому побачити внутрішнє. На допиті, під час катувань, аби заступитись за дівчат, він дає неправильні свідчення, приймає удар на себе.

У підводному полоні письменник зображає хлопця у трохи незвичайному для нього вимірі. Незважаючи на мужність вчинків, залишається заглибленим у себе: на перший план виступають глибокі душевні переживання і чітка спланованість подальших дій. Юнак багато

переосмислює, головним лейтмотивом його думок і почуттів стає порятунок близьких людей. “Марко твердо вирішив краще вмерти, ніж виконувати те, що йому наказуватимуть загарбники. Він не боявся за себе, — хлопця лише лякала доля його супутниць” [8; 370].

Гуманність почуттів і дій юнака ми бачимо і в останніх епізодах повісті, коли есминець капітана Трофімова займається рятувальними роботами на підводному човні. Довідавшись про це, Марко веде шхуну на місце робіт і, провівши туди ізольований дріт та телефонний апарат, чекає на повідомлення з морських глибин. Отож, як бачимо, художній спосіб розкриття характеру Марка є складним. Письменник поєднав у його зображенні романтичний та реалістичний стилі. Правдиво відтворивши жорстокі ситуації, які спіткали героя, він разом з тим звертає увагу на його внутрішню поведінку і делікатну душу.

Поєднавши романтичність ситуації та реалістичність колізії, М. Трублаїні концентрує увагу на мужності своїх героїв, їх духовній величі і красі. Показ виняткових, гострих ситуацій лише сприяв розкриттю їх духовного світу, а їхні вчинки стали прикладом для майбутніх поколінь. Трублаїні — письменник, який вважав, що нове покоління молоді повинне творити нові ідеали, краще і світле майбутнє для себе і своїх нащадків. У своїй прозі, як зазначає Ярослав Гримайло, письменник створює “героїчних і мужніх молодих людей — пристрасних, до кінця чесних патріотів, для яких особисте ніколи не може стояти вище за громадське, вище за служіння матері-Батьківщині. Це люди однієї мети, проте вони яскраво індивідуалізовані: у кожного з них свої неповторні обличчя, біографії, особисті інтереси, мрії, уподобання і покликання. У боротьбі, дружбі, конфліктах, подвигах яскраво розкриваються образи молодих громадян своєї держави, синів і доньок нашого народу” [8; 522].

Підсумовуючи сказане, спробуємо виділити основні риси пригодницького жанру у системі художнього мислення М. Трублаїні:

- чітке і точне змалювання подій, що забезпечує реалістичну достовірність оповіді;
- наявність активного героя та інтригуючих обставин;
- психологізований пейзаж;
- різкі несподівані повороти подій;
- введення невідомого героя, який згодом постає ключовою персонажем у зміні ситуації.

Список використаних джерел

1. Вулис А. З. В мире приключений. Поетика жанра. — М.: Сов. писатель, 1986. — 382 с.
2. Денисенко А. В. Дитячий капітан. (До 80-річчя з дня народження) // Українська мова і література у школі. — 1987. — №4. — С. 68-71.
3. Літературознавчий словник-довідник. — К.: Академія, 1997. — 752 с.
4. Подолинний А. Капітан дитячої літератури. — К.: Знання, 1987 — 48 с.
5. Подорож без кінця: У світі пригод і фантастики: історія і поетика жанрів: Літературно-критичні статті. — К., 1986. — 279 с.
6. Сиротюк М. Микола Трублаїні. Літературний портрет. — К.: Дніпро, 1960. — 167 с.
7. Трублаїні М. П. Твори: У 4-х т. — К.: Молодь, 1956. — Т. 1. — 601 с.
8. Трублаїні М. Твори: У 4-х т. — К.: Молодь, 1956. — Т. 2. — 576 с.
9. Фашенко В. У глибинах людського життя. — Одеса.: Маяк, 2005. — 640 с.